

“SRBOBRAN” - NARODNI SRPSKI KALENDAR (1892.-1903.)

U ovom prilogu provedena je analiza kalendara “Srbobran”, koji je u Zagrebu izdavala Srpska štamparija. Kalendar je zastupao program Srpske samostalne stranke i bio sigurno najčitanija knjiga koju je ona izdavala. Tiskan je u 40 000 primjeraka. Pisan je jednostavno, razumljivo, za najšire slojeve naroda, ponajprije seljaštvo, kojemu je bio i namijenjen. Samostalci su njime uspješno širili na tlu Hrvatske velikosrpsku ideologiju u kojoj temelj čini težnja za ujedinjenjem pod Srbijom svih tkz. srpskih zemalja (u koje spadaju, između ostalih: Slavonija, Srijem, Dalmacija, Lika, Banovina, Kordun, Bosna, Hercegovina), posrbljavanje sve hrvatske kulturne baštine i hrvatskog naroda, te širenje kulta “ugroženog Srbina”.

Važnost istraživanja ovoga izvora

U bogatoj izdavačkoj djelatnosti Srpske samostalne stranke svakako posebno važno mjesto zauzima “Srbobran - Narodni srpski kalendar”, čiji je nakladnik bila Srpska štamparija u Zagrebu. To je godišnji kalendar kakvi su tada bili uobičajeni. Pokrenuli su ga isti ljudi koji su se okupljali oko lista “Srbobran”, zastupao je iste ideje kao i glasilo samostalaca, ali je zbog jednostavnosti stila kojim je pisan, i načina na koji je širio srpsku nacionalnu misao, bio nada sve popularna i rado čitana knjiga među Srbima u Hrvatskoj. Pokazuje to i naklada od preko 40 000 primjeraka po godištu, što znači da ga je mogla imati svaka 3-4 srpska kuća. Stajao je 40 novčića. Prva knjiga kalendara za 1893. izašla je 1892. Uredio ju je Sima Lukin Lazić. Njegovo je djelo i druga knjiga za 1894. Sljedeće dvije uredio je Pavle Jovanović. Novih pet Ignjat Dimić, a kalendar za 1902. i 1903. prof. Jovan Popović.

Koliko je autoru ovih redaka poznato, o kalendaru “Srbobran” malo je pisano, toliko malo, da to, s obzirom na značenje, utjecaj i popularnost ovoga kalendara, spominjemo s čuđenjem. Čedomir Višnjić u prilogu “Srpski kalendari u Zagrebu” smatra pojavu kalendara “Srbobran” “pravim početkom” dobrih kalendara kod Srba u Hrvatskoj. Za njega su knjige kalendara “Srbobran” “najznačajnija edicija u historiji kulture ovdašnjih Srba, i najznačajniji knjižarski doprinos nacionalnointegracijskom procesu” Srba u Hrvatskoj. Autor ističe karakter “zaista veleizdajničke redakcije” kalendara Srbobran prema Austro-Ugarskoj. “Bilo je ovo izdanje izraz narasle snage i samosvijesti srpskog građanstva, i nastojanja da se ona demokratski utemelji u srpskim seljačkim masama.”¹ Iako je drugi dio ove posljednje rečenice uobičajena fraza u srpskom klišeiziranom leksiku, s ocjenama Čedomira Višnjića uglavnom se možemo suglasiti. Ali moramo dodati: Kalendar “Srbobran” je odgajao u svojim čitateljima mržnju ne samo prema Monarhiji nego i prema Hrvatskoj. Ili ako hoćemo to eufemistički reći: Kalendar “Srbobran” ničim nije kod svoga srpskog čitateljstva budio domovinski osjećaj prema Hrvatskoj. Ocjena kako je pojava takvoga kalendara moguća samo kao “izraz narasle snage i samosvijesti srpskog građanstva” je točna. Ta činjenica eo ipso pokazuje da Srbi nisu bili u Hrvatskoj u to vrijeme ugroženi i da se nad njima nije provodio genocid, kako to za srpskim tiskom onoga vremena ponavlja srpska historiografija na čelu s drom Vasilijem Krestićem. Velikosrpski i antihrvatski karakter kalendara “Srbobran”, koji se vidi već od korica, prof. Krestić pokušava zamagliti na sve moguće načine, pa piše: “O Hrvatima nije hteo (tj. ka-

lendar "Srbobran" - M.A.) da piše ni dobro ni zlo. Smatrao je da je to najkorektnije..."² Tko god zna čitati i želi pročitati kalendar "Srbobran", lako će vidjeti koliko je znanstveno neodrživo ovo prikrivanje megalomanije, antihrvatstva i velikosrpstva, kojima se kroz kalendar "Srbobran" odgajalo srpski narod.³

Kalendar "Srbobran" zaslužuje posebnu pozornost jer je to lektira koja je izuzetno utjecala na oblikovanje nacionalne svijesti Srba u Hrvatskoj. Sasvim sigurno to je najčitanija knjiga među Srbima, jer teško da bi se itko od izdavača odlučio na tiskarsku avanturu od 40 000 primjeraka po godištu da nije znao da će mu se zamisao te avanture ostvariti: da će nakladu raspacati i na izdanju zaraditi. Uz to, imao je i drugih konkurenata, ali je od svih njih u svim srpskim krugovima važio kao "najsrpskiji". Kalendar je namijenjen svim slojevima, posebno seljaku. U njegovoj kući on je ostajao cijelu godinu i kroz cijelu tu godinu bio jedini savjetnik, poticatelj, učitelj. Sve je u kalendaru impregnirano srpskim nacionalnim osjećajem. Vrhovna misija ovoga pothvata bila je učvršćivanje svijesti o jedinstvu sa Srbima izvan Monarhije i njihovo političko ujedinjenje. Kao što je već rečeno, kalendar "Srbobran" je kondenzirao osnovne misli lista "Srbobran" i u različitim varijacijama ponovio ono što je list bezbroj puta isticao kao svoju osnovnu ideju: sve "srpske zemlje" moraju se ujediniti. A "srpske zemlje" su: Srbija, Crna Gora, Kosovo, Makedonija, Banat, Bačka, Bosna, Hercegovina, Slavonija, Srijem, Dalmacija, Lika, Banovina, "Srbija pod Blgarskom". Pa kada smo stoljeće nakon pojavka kalendara "Srbobran" slušali duž cijele Hrvatske pokliče "Ovo je Srbija", moramo biti svjesni da to ima svoju tradiciju. To je odjek onih pokliča i odgoja, koji su isto tako glasni i jasni i mogu se naći zavirimo li u kalendar "Srbobran", list "Srbobran", bilo koje srpske novine ili brošuru iz druge polovice 19. stoljeća. U njima ćemo naći iste povike o "srpskom Dubrovniku", o "srpskoj Dalmaciji", "srpskoj Slavoniji", o "srpskim Plitvičkim jezerima"; za Srbe u Hrvatskoj krajem 19. stoljeća Lika je "srpska dika", Krajina "srpski Kanzas", Srijem "srpska zjenica". Ti su stavovi u srpskom narodu učvršćivani i kroz kalendar "Srbobran". I zato on zaslužuje brižljivu pozornost istraživača.

U ovom prilogu analizirali smo prvih jedanaest knjiga, jer njihovo uređivanje kasnije preuzimaju mlade, druge struje u Srpskoj samostalnoj stranci. Mislimo da ovih 11 knjiga čine organsku cjelinu i da je opredjeljenje za ovakve kronološke granice metodološki ispravno.

Opća analiza sadržaja

Stvaranje gospodarske moći

Svaka knjiga kalendara "Srbobran" sastoji se iz dva dijela: jednoga poučno-zabavnog, i drugog dijela koji nosi naslov "Knjiga za narod", koji obiluje mnoštvom različitih priloga: povijesnih, literarnih, poučnih, informativnih (o sajmovima npr.). Na kraju je obilje reklama. U poučno-zabavnom dijelu, stoji uvijek kalendar s popisom svetaca po julijanskom i gregorijanskom računanju vremena. Čitatelja se upoznaje nadalje s različitim zanimljivostima o pojedinim planetima, objašnjava pomrčina Sunca i Mjeseca i daju mu se mnoge druge informacije, kojima ga se željelo obrazovati. U ovom se dijelu, uvijek, iz knjige u knjigu, nabrajaju institucije narodno-crkvene autonomije Srba u Hrvatskoj i Ugarskoj, kao i organizacija Pravoslavne crkve u Srbiji, Dalmaciji, Kosovu, Makedoniji i

Bosni i Hercegovini, te prosvjetne i kulturne institucije srpskog naroda općenito. U ovu skupinu članaka valja ubrojati one koji su od vrlo praktične koristi: savjeti seljaku u svim granama njegovoga gospodarstva. Redovito su ti naputci popraćeni kakvom zgodnom poticajnom narodnom poslovicom.

U kalendaru "Srbobran" se osobito pisalo protiv velike nacionalne mane kod srpskog naroda (dodali bismo: i hrvatskog), pijanstva i psovke. Odgojitelji oba naroda ni danas ne bi trebali, u uzaludnoj borbi protiv ovih narodnih mana, u rječniku ništa mijenjati.

Kalendar "Srbobran" je, zajedno s istoimenim političkim listom, ne samo poticatelj, nego i najkonkretniji djelatni zagovornik organiziranog rada na koncentraciji srpskog kapitala, zagovornik ekonomske samostalnosti srpskog naroda u Hrvatskoj, podizanja srpske trgovačke i obrtničke omladine. Sve što se na ovom području među Srbima događalo, raspravljalo se ili izvješćivalo i u kalendaru "Srbobran". Stoga nam on može biti dragocjen izvor za nastanak npr. Srpske banke i organizaciju i rad Srpskih zemljoradničkih zadruga. Opskrbljen je za to i slikovnim prilozima.

Da bi se spriječila najveća opasnost, koja je već zahvatila zapadne zemlje, stvaranje proletarijata, u kalendaru "Srbobran" se preporučuju kao rješenje točke društvenoga i gospodarskog programa Srpske samostalne stranke. Ljudi oko kalendara žele prije svega zaštititi seljaka i malog obrtnika.⁴ Kalendar "Srbobran" s nostalgijom spominje kućne zadruge čije očuvanje zagovara, nalazeći da su one temelj ne samo moralnoga života, nego i blagostanja. Spasonosno rješenje problema sela vidi se u osnivanju zemljoradničkih zadruga.⁵ Organizirane su radi samopomoći, da bi se lakše dobio kredit, nabavile potrebne sprave, sjeme itd. Zadruge su također uzimale zemlju u zakup i davale zadrugarima na obradu. Prva Srpska zemljoradnička zadruga u Hrvatskoj osnovana je u rujnu 1897. u Kamenici. U siječnju 1898. u Zagrebu je osnovan "Savez Srpskih zemljoradničkih zadruga" i "Centralna kasa". Savez je osnivao zemljoradničke zadruge, poučavao ih u administrativnim poslovima, posredovao u zajedničkoj nabavi alata, sjemena, kao i zajedničkoj prodaji proizvoda. Centralna kasa je osiguravala povoljne kredite zadrugarima i od njih uzimala novac na štednju uz povoljne kamate. Načela uzajamnosti, solidarnosti i neograničene odgovornosti principi su na kojima počivaju zemljoradničke zadruge i koje ih preporučuju kao ozbiljne i poduzetne. Njihova moralno-odgojna uloga također je bila istaknuta.⁶

Razvoj srpske trgovine bio je također stalna briga ljudi oko kalendara. U ovoj narodnoj knjizi se hvale srpski trgovci kao dobrotvori, stalež iz kojega potječu najrodoljubivije inicijative. No, neprestano čitamo tužaljke što Srbi biraju više vojnička, činovnička i razna državna zvanja, nego trgovinu. "Pa kakvu korist imamo mi danas od tih srpskih sinova, što odoše u vojništvo ili u civilnu državnu službu?" pitaju se u kalendaru "Srbobran". Istu opasnost uočio je i "Privrednik" - Organ Saveza Srpskih zemljoradničkih zadruga. "U nas ima još inteligentnih ljudi, koji vele da je za Srbina dostojnije biti tuđ žandar, pandur, pisar i egzekutor, nego pošten i samostalan radnik - zanatlija. Mi se zanosimo za nekim gospodstvom i izmičemo se od časnog rada, a upadamo u najropskije tuđe službe. Naši najimućniji trgovci i zanatlije šalju svoje najvaljanije sinove u vojsku i činovnike, a prema tome udaju i svoje kćeri."⁷ Teško da bi se bolje i kraće, jasnije i iskrenije opisala ona sklonost prema nekim zvanjima, kojima su Srbi ostali vjerni cijelo stoljeće,

koja je isto tako dugo bila uzrok hrvatsko-srpskom sukobu. Žandar, pandur, egzekutor, oficir i činovnik - cijelo stoljeće je kod Hrvata stvarao sliku Srbina koji je sluga i gospodar države i zato nada sve nepopularna osoba.

U kalendaru "Srbobran" se s nadom gleda na sve pothvate na području gospodarstva. Garancija uspjeha je ponajprije stvaranje Srpske banke 1895. Za njezino podizanje najveće je zasluge stekao Kosta Taušanović, srpski ministar gospodarstva, koji se tada nalazio u Zagrebu u emigraciji. On je uputio dra Svetislava Šumanovića da na odvjjetničkom skupu u Mitrovici potakne misao o stvaranju banke. Odmah je formiran odbor četvorice (barun Jovan Živković, dr Bogdan Medaković, Vladimir Matijević i dr Svetislav Šumanović), koji je pripomagao Taušanoviću u stvaranju banke. Uz ogromnu korespondenciju (pisao na preko 80 000 adresa), Taušanović je razvio silan rad, koji je za nešto više od dva mjeseca urodio velikim plodom, koji je premašio svaki optimizam. Računalo se na 30 000 akcija, a upisano je 47 000. Mislilo se na osnovni kapital banke od 6 000 000 kruna, a skupljeno je 9 000 000. Na takvom trudu i uspjehu Taušanoviću se zahvalio u ime Uprave banke Jovan Živković.⁸

Misija kalendara "Srbobran" - struktura ideologije

Prošlost, vjera, kultura i Crkva kao nadahnuće

Već same korice kalendara "Srbobran" pokazuju kojom se misliju vodi uredništvo. One su najprije bile ukrašene srpskom trobojnicom i idiličnom slikom koja prikazuje Srbe kako poslije boja pridolaze oko gušlara i srpske vile da tu otpočinu. Rubove kalendara uokviruju, uz Beograd, još i ovi "srpski gradovi": Dubrovnik, Karlovci, Sarajevo, Cetinje i Prizren. Kasnije je naslovnica dobila još romantičniji ton: oko slijepoga gušlara okuplja se i malo i veliko, i muško i žensko, i ratnik i seljak, ali svi "srpski gradovi" i dalje su čvrsto uokvireni srpskom trobojnicom.

Zavirimo li u sadržaj kalendara "Srbobran", naći ćemo u njemu *povijest* kao nadahnuće i opravdanje misije Srbije kao "Pijemonta" "vascelog Srpstva" u čiju se službu stavio kalendar. Ta povijest je junačka, epska, "naslavljena od svih naroda", a srpski narod jedan je od najvećih naroda u povijesti ljudskoga roda. Jednu takvu povijest objavio je Sima Lukin Lazić⁹ u kalendaru "Srbobran" za 1894. ugledajući se na mnoge priznate srpske povjesničare, tkz. "romantičare", profesore srpskih Velikih škola i članove Srpske kraljevske akademije (predhodnice SANU), koji su, poput Miloša Milojevića, nagrađivani od te ustanove za najfantastičnija izmišljanja o srpskoj povijesti i posrbljavanja tri četvrtine kugle zemaljske.¹⁰

Lazić je u kalendaru "Srbobran" za 1894. objavio poduži prilog pod naslovom "Kratka povjesnica Srba" (str. 65-84). "Ime Srbin mnogo je starije od imena Sloven. Ime Srbin bilo je poznato još od pamtivijeka na hiljade godina prije Hrista. A ime Sloven postalo je tek u petom stoljeću poslije Hrista... a sve dotle svi današnji Sloveni zvali su se jednim opštim imenom: Srbi."¹¹ Prakolijevka Srba, prema Lazićevu pisanju, bila je Indija. Tu je bila *prva Srbija*, koja se dijelila u dvije države: *Sarbarsku i Panovsku Srbiju*. Bilo je to "u nezapamćena vremena, na desetak hiljada godina prije Hrista." Glad, neprekidni ratovi, a osobito činjenica da se "sam srpski narod bio vrlo namnožio", nagnali su Srbe na seobe. Srbi se tada "razasuše" po cijelom svijetu, te su jedni naselili Mezopotamiju, Malu

Aziju, sjevernu Afriku, a drugi današnje ruske zemlje, Poljsku, Češku, Slovačku, Njemačku, Francusku, Španjolsku, Italiju, Austriju, Mađarsku, Hrvatsku, balkanske zemlje. Srbi su bili i u vojsci Filipa II. i Aleksandra Makedonskog. Neki najpoznatiji rimski carevi ("Trajan, Adrijan i drugi") bili su Srbi. Lazić se poziva na Herodota kao na tobožnjeg svjedoka veličine srpskog naroda, čiju moć ipak slabi "nesloga". Naravno, Herodot nigdje ne spominje Srbe i Lazić će ga već za godinu dana u svojoj knjizi "Srbi u davнини" proglasiti "prvim srbožderom", ali u ovome je članku trebalo krivotvoriti čak i ovoga slavnoga Grka, da bi se mogao uzgajati mit o glavnom razlogu srpskih nesreća: neslozi. Taj mit je ponavljao gotovo svaki srpski javni radnik, da je prihvaćen kao općenito objašnjenje srpskih neuspjeha, da je postao temelj srpskoga vjerovanja da se samo suprotnim radom mogu nadići tragedije kojima je izvor "nesloga". To je vjerovanje postalo sastavni dio svijesti tako da je ugrađeno i u srpski grb. U vrijeme velike seobe naroda Srbi su bili tako moćan faktor u Istočnom Rimskom Carstvu "da su Grci očajavali, e će im se cijelo carstvo posrbiti" (str. 71). Srbi su pod svojim vođom Totilom srušili Zapadno Rimsko Carstvo (str. 72). "Ovi Totilovi Srbi poznati su u svjeckoj povjesti pod imenom Vandala." (str.73). Srbi su u općem kaosu i apokaliptičkim vremenima te velike seobe naroda pokazali najveću političku zrelost i stvorili su prvu organiziranu državu u Europi, najprije kraljevinu (492.), koja se spominje u svakom kalendaru "Srbobran", a onda čak i svoju carevinu, koju su sačuvali u cijelom ranom srednjem vijeku. Od Srba su nastali Rusi i Poljaci, Slovaci i Slovenci, Česi i Moravci. Jedno srpsko pleme se nastanilo "hrbatom planine Karpata, te se po tomo nazovu Karpati ili Hrvati, te tako postadoše naša najbliža braća Hrvati. (Još i sad ima u jadranskom primorju ostrvljana pravih Hrvata čakavaca, koji se zovu Hrvati)". Njih ima oko 250 do 300 000 "a sve ostalo su ili porimokatoličeni Srbi ili Slovenci. No u najnovije doba i ovi pravi Hrvati sve više primaju srpski jezik i srpsku književnost, pa i običaje srpske, te ima nade, da će se povratiti na pravi put" s kojega su skrenuli okrećući se Rimu kao vjerskom središtu (str. 81). Kao što rekosmo, Srbi su naselili i Njemačku, a "posljednji baltički Srbi, po imenu Prusi ili Prajzi ponjemečeni su tek prije 200 godina..." (str. 74)

Da bi Lazić sačuvarao tezu o autohtonosti Srba na područjima koja im dodjeljuje, bilo je nužno i logično, da Srbi prime kršćanstvo u njegovom najizvornijem obliku i to od sv. Pavla. Uz njega su kršćanstvo među Srbima propovijedali prvaci među apostolskim učenicima: Sila, Timotej, pa apostol Andrija i evanđelist Luka.

Osim ove časti, Srbi nisu smili zaostati ni u kulturnim stečevinama. Srbi su prvi imali pismo, "a imadahu i pisanih zakona još prije Hrista". Taj visoki stupanj kulture omogućio im je da odigraju misiju prosvjetitelja mnogih naroda, osobito Rusa, Bugara, i Mađara. Srbi su svijet zadužili najvažnijim izumima. Plodovi srpskoga stvaralačkog genija su prvi plug, čekić, ralo, srp, motika, kosa (str. 83).

Nema naravno nikakvog smisla ni potrebe polemizirati sa stavovima Sime Lukinog Lazića. "Kratka povjesnica Srba" vrvi izmišljotinama, svojevrsnim konstrukcijama, bolesnom nacionalnom megalomanijom, krivotvorenjem činjenica, neznanjem i svjesnim lažanjem. Lazić nije imao ni elementarnog obrazovanja, nije završio ni pučku školu, pa bahatost kojom drži lekcije sveučilišnim profesorima (kao npr. dru Tomislavu Maretiću), najbolje govori o karakteru toga prosvjetitelja srpskog naroda. Preteške probleme histo-

riografije, npr. pitanje kronologije, koje inače muči i najveće umove povijesne znanosti, Lazić rješava metodom koja je uopće karakteristična za njega. Npr. na pitanje kada su se Srbi počeli zvati Slavenima, on odgovara ovako: "Valjda još dok đavo gaća nije imao, ili još kad vrag na prasici nije jašio, te nije dospijevao, da zabada đavolji prst među braću tu i sabraću srpsku."¹² Lazić nije osjećao ni minimum obveze prema istini u pisanju svojih radova, pa tako ni "Kratke povjesnice Srba". Cilj mu je bio da preko knjige koja je bila najrasprostranjenija u najširim slojevima naroda, seljaku kao čitatelju prikaže srpsku povijest kao najslavniju, srpski narod kao najveći (od tuda česta uporaba termina "razasuše se" Srbi po Europi, Aziji, Africi) srpsku kulturu kao dominantnu svjetsku kulturu po svojim zakonima, pismu, izumima, srpsku svijest kao kroz stoljeća živu integrativnu silu. Od tuda vidimo kroz svu povijest Srbe kako osnivaju države, ali se one zbog već poslovlične "nesloge" nisu mogle održati. No, "opšta korist svega Srpstva zahtijevala je, da se stvori jedna državna cjelina", pa stalno vidimo srpske vladare kako su svjesni te zadaće. "Oni, dakle, bijahu nosioci opšte državne misli srpske i narodne nezavisnosti" (str. 84). Ovu misao najbolje je shvatio Nemanja.

Tu je Lazić završio svoju "Kratku povjesnicu" i obećao da će o Nemanji i caru Dušanu prozboriti u idućem kalendaru. Međutim, kako je naišao na porugu i smijeh kod hrvatskog čitateljstva,¹³ na odobravanje i pljesak kod nekih u srpskoj javnosti, ali i na ostru osudu osobito od Stanoja Stanojevića, Lazić se odlučio svojim kritičarima odgovoriti knjigama "Kratka povjesnica Srba od postanja Srpstva do danas" i osobito knjigom "Srbi u davnini". Obje su knjige izašle 1894. u Zagrebu. Knjiga "Srbi u davnini" bila je odgovor na "srboždersko" djelo prof. Maretića "Slaveni u davnini". U polemici je osobito bio neumoljiv Stanoje Stanojević, koji u prvi tren nije bio na čisto "da li je šala ili zbilja, kao što izgleda" ono što je Lazić u "Kratkoj povjesnici Srba" napisao. "Ovako pisanje sramoti nas pred stranim svetom, srpskoj istoriji i nauci ne koristi ništa, a na narod direktno utiče štetno time, što ga navodi na uobraženje i stvara mu lažne ideale",¹⁴ pisao je Stanojević svjestan razornog utjecaja kojim Lazić u svojim radovima obmanjuje srpski svijet.

Knjiga "Srbi u davnini" izazvala je još oštrije polemike. Stanojević je Lazića nazvao lakrdijašem, šarlatanom, nezalicom, falisifikatorom i drskim bukačem.¹⁵ A onda je Lazić otkrio pravi smisao svojega bavljenja poviješću, iako je sam imao visoke znanstvene pretenzije. U polemici sa Stanojevićem napisao je: "Ta, mi se nećemo razumjeti ni na stranašnom sudu. Jer ja tebi govorim srpski, a ti mene slušaš švapski i odgovaraš mi - turski i arnautski. Ali makar ti i na ušima sjedio, opet ja tebi kažem: da mi je samo znati, da ću tim usrećiti rod i narod svoj, vjeruj mi, ja bih slatko podnio i onu najvišu žrtvu, višu i od života, višu i od časti: lagao bih dan i noć - lag'o bih k'o pas."¹⁶ Kao što vidimo, po njegovom samom priznanju, za podizanje svijesti srpskog naroda dopuštena su sva sredstva, čak i svjesno laganje. Lazić se obilato služio tom "metodom", a korist srpstva kao vrhovni cilj, oslobadala ga je bilo kakve odgovornosti pred savješću.

Prosvjed Stanoja Stanojevića očito nije urodio plodom, jer je Lazić za devet mjeseci prodao 18 000 primjeraka svojih knjiga "Srbi u davnini" i "Kratka povjesnica Srba od postanja Srpstva do danas", koje su, kao što vidimo, razgrabljene u, za danas, nevjerovatnoj nakladi. Povijest je općenito u djelima pisaca Srpske samostalne stranke svedena na

bezpogovornu sluškinju političke misli. pisci povijesnih priloga posvetili su svoj trud običnom čovjeku, želeći ga impresionirati slavnom prošlošću "da ti oči stanu". Junaštvo pojedinih Srba i Srba kao naroda epski je proslavljeno i u najsitnijem povijesnom prikazu. Čitajući ovaj kalendar dobiva se dojam da su Srbi i uzdigli moć Turskog Carstva, i spasili Europu od Turaka i da su je oni jedini oslobodili od Turaka. Junaštva Srba su epska. Svaki Srbin mora znati za te primjere, pa i za ovaj: "Šest puta se zaletao Sulejman Velelepni kroz Ugarsku na nemačke zemlje i samo osobito providenje i...srpsko junaštvo spasilo je Zapad od turske najezde, jer u odsudnom času, kad su austrijske zemlje i Nemačka bez vojske i odbrane stajale, tako reći otvorene pred grdnom turskim vojskama, zadržale ih u dva najopasnija trenutka dva junaka, uvek samo sa šakom sokolova - 1532. Nikola Jurišić kod Kisega, a drugi put Nikola Zrinjski 1566. kod Sigeta."¹⁷ Tako su i ova dvojica hrvatskih ratnika, koji su prepušteni svojoj sudbini, postali slavni srpski junaci. Osobito se Hrvati moraju osjećati mali u svom doprinosu oslobađanju vlastite domovine. U svakom od ovih kalendara se ponavlja u "Godinama znamenitim po Srbe", da je te i te godine prošlo toliko i toliko godina "otkako Srbi oslobodiše Liku", "otkako Srbi prognaše Turke iz Slavonije" itd.

U nekoliko desetaka tisuća godina srpske povijesti Sima Lukin Lazić je pronašao sedamnaest država i carstava srpskog naroda i nekoliko desetaka dinastija. No, i za njega i za sve druge koji su povijesnim prilozima u kalendaru "Srbobran" odgajali srpskog čovjeka, najinspirativniji u svakom pogledu bio je Nemanja. Njegova politička i državnička mudrost ostaje putokaz srpskim političarima svih generacija. Ponajprije jedinstvo države i Pravoslavne crkve - to je temelj na kojem je on gradio beskompromisno iskorijenivši svaku drugu vjeru, osobito bogumilsku herezu. On je nusporedivi graditelj i zaštitnik crkava i manastira, u čemu ga nitko nije nadmašio. Iz tih hramova izlazila je snaga srpskog naroda i onda kada više nije bilo Nemanjića ni carstva. No, "ni s ovim nije iscrpljena vrednost Nemanjina rada. Pri samom stvaranju države on je pokazao svojim potomcima kuda treba da se širi srpska država. Još u ono vreme on je uvideo da srpska država nema opstanka ako ne dobije izlaz na znamenite tada morske puteve. Zato vidimo da on širi srpsku državu Jadranskom i Belom moru (Egejsko more - M.A.)... Ovim je radom Nemanja pokazao bez čega ne može opstati srpska država na Balkanskom Poluostrvu, ni u srednjem pa ni danas, krajem XIX. i početkom XX. veka."¹⁸ Širenje obrazovanja i kulture bila je također velika briga Stefana Nemanje i njegovih nasljednika. Sve je bilo bogato, slavno, sjajno i veliko. Vrijeme Nemanjića ostalo je do dana današnjeg u svijesti srpskog naroda, zaslugom narodnih pjesama i tradicijom Srpske pravoslavne crkve, ne samo kao zlatno doba iz prošlosti, nego ideal budućnosti, prema kojemu se mora težiti. Osim Nemanjića, Obilića, Jugovića, Marka Kraljevića, i kao što smo vidjeli i "srpskih junaka" Jurišića i Zrinskog, kalendar "Srbobran" za uzor ove velike, tražene i cijenjene vrline, junaštva, svome čitatelju daje i junake kojima obiluje i novija srpska povijest: Karadorda, Miloša, Hajduk Veljka i Čučuk Stanu. "A ti Srbine i Srpkinja, čitaj ovo i rađaj potomke dostojne nam velikih predaka."¹⁹

Pravoslavna vjera, Crkva i svećenik, uz povijest, najveći su inspiratori oblikovanja nacionalne svijesti u ovoj narodnoj knjizi. Kalendar "Srbobran", kao i istoimeni list i sva izdanja Srpske samostalne stranke u biti izjednačavaju pravoslavlje sa srpstvom. Iako ćemo

kasnije vidjeti da ideološke potrebe u pojedinim trenucima diktiraju i drugačiji stav, temeljna misao koju nalazimo u kalendaru "Srbobran" jest vjersko određenje nacije. Kad se govori o vjeri, u kalendaru "Srbobran" se ne ističe niti se misli na nju kao na iskonsku potrebu čovjeka za Bogom. Ona nije osobni stav pojedinca pred Stvoriteljem, nego je to stečevina naroda. "Vera je u organizmu duha narodnjeg - srce... Veliku važnost, potrebu i silnu moć vere niko nije većma osetio nego srpski narod. Slobodno smemo reći, da je vera u životu našeg naroda bila najmoćnija činjenica; crkva i vera pravoslavna odgojila nam je i narodnost... Sve tekovine, Srbije brate, u prošlosti, slavu imena i junaštva, silnu moć prelepih običaja narodnih, sve je to osveštala i održala sveta pravoslavna vera. Niko neće ni hteti ni smeti... poricati, da je kroz sve vekove našeg istorijskog života, srpsku misao - vera sačuvala; da je srpsko osećanje vera budila; da je slatku i milu reč srpsku u ustima našim vera omilila i osladila. Ni jedan narod nije vera tako zapojila kao srpski narod."²⁰

Srpska pravoslavna crkva i vjera je u kalendaru "Srbobran" temelj nacije. Razvijanje ljubavi prema njima bitna je zadaća ove narodne knjige. Logično je da jedna narodna Crkva ističe za primjer pobožnosti ponajprije svece "svoga roda i plemena". Time ona širi nacionalnu svijest i ponos u narodu. Ali, ako prosuđujemo konačni utjecaj na razinu vjerskog života po priložima koje nalazimo u kalendaru, nipošto nećemo pogriješiti ako kažemo da je Srpska pravoslavna crkva stvorila dobrog Srbina, ali ne i duhovno ambicioznog pravoslavca. Svjedoče o tome mnogobrojni članci i u kalendaru "Srbobran" i u drugim izvorima srpske provenijencije, koji odjekuju stalnim tužaljka nad praznim srpskim crkvama. Pa i za vrijeme velikih pravoslavnih blagdana, često većinu svijeta na liturgiji čine katolici. Još 60-ih godina 19. stoljeća, po sjećanju "Cvetka", "jedva da si u srpskoj crkvi vidio po koje dijete ili mladića, tek po kojega još pobožnoga starca ili baku". Pa i Svetu Goru, u koju su "Srbi prošlih vjekova... žudno išli", u ovo vrijeme, čak veće i lakše pokretljivosti, jedva da i posjećuju. Manastir Hilandar, koji je osnovao Nemanja, navodi se kao tužan primjer vjerske indiferencije kod Srba. U njemu prevladavaju bugarski monasi.²¹ U kalendaru "Srbobran" često nailazimo na tužbe zbog nepoštovanja svećeničkog zvanja. Tim više se u njemu želi naglasiti uloga svećenika u očuvanju srpske misli. Slika toga svećenika je epska: svećenik napojen "duhom sv. Save" je kroz povijest davao primjer narodu "s krstom u lijevoj a sabljom u desnoj ruci".

U vjerskom životu naravno da je Sveti Sava uzor nad uzorima, koji je dosegao sve vrhunce svetosti. Ali, ne možemo se oteti dojmu, poslije pomne analize kalendara "Srbobran" i drugih izvora srpske provenijencije, da je ovaj pobožni monah, koji je u duhu najsimpatičnijih likova kršćanstva bježao od vlasti i privilegija koje s njome dolaze, postao izvor prije svega nacionalnog, a ne vjerničkog nadahnuća. U kalendaru "Srbobran" jasno je rečeno i podvučeno da je misija svetosavskih besjeda "buđenje svesti srpske i dizanje ponosa narodnog".²² Naravno da s poštovanjem treba uvažavati vjernički osjećaj koji u Svetom Savi vidi dar Božji srpskom narodu. "Jer osim srpskog naroda i srpske crkve pravoslavne, u svemu svijetu nema drugog naroda i druge crkve, koja bi u jednom liku mogla da oliči: i hrišćansku i prosvjetnu i narodnosnu misao. A sve tri ove misli oličene su u svetiteljskom liku Save Nemanjića." Nemanja je položio temelj državnom jedinstvu. No, to je djelo ljudsko i s ljudima umire. "Ali duševno jedinstvo svetosavsko

jest božansko djelo - i besmrtni duh svetoslavski ne umire nikada.”²³ Barbarski čin spaljivanja posmrtnih ostataka Svetoga Save, neslavni čin po kojem je Sinan-paša jedino i zapamćen u povijesti, još je jače i dublje utisnuo lik ovoga sveca u dušu. Ali, ne možemo se oteti dojmu da bi od kulta Svetog Save, kako je propagiran u kalendaru “Srbobran”, ovaj skromni monah ponovno morao bježati kao ranije pred potjerom svoga oca. Ovo obožavanje ide do pobožanstvenjenja. Zbog velikih zasluga je Sveti Sava “postao narodni svetac, postao je veliki čovjek, bogo-čovjek”.²⁴ Kršćanstvo je ovaj naziv rezerviralo samo za jednu Osobu, i pridavati ga bilo kome je blasfemija. Kad netko vjeruje da je budućnost srpskom narodu odredila “divne, sjajne i božanstvene dane”, pa svoju molitvu završava prošnjom: “Bože i sv. Savo uskorite ih”,²⁵ ponovno pokazuje koliko je deformirana pobožnost u kultu Svetog Save koji se propagira u kalendaru “Srbobran”.

Kultura je onaj sjajan štit koji svaki narod drži u borbi za očuvanje svoga identiteta. Kalendar “Srbobran” zagovara samo one kulturne vrijednosti, koje nose na sebi srpski nacionalni pečat. Narodna duša je izvor na koji se uvijek iznova vraća, iz kojega potječu sve vrijednosti. Preko kalendara “Srbobran” samostanci su zagovarali očuvanje narodnih običaja, starih oblika života i zabave. Tu su sadržani ideali za život i moral, “koji čuvaju amanete praedevske”.

Seljak je jezgra naroda i izvor na kojem se treba inspirirati za autentični nacionalni život. On je u pjesmi i predanju sačuvao “kakav je bio i kakav mora Srbin da je u borbi za vjeru i narodnost svoju”. Posebno se željelo u seljaku probuditi ponos naglašavanjem da Srbin nije primio utjecaj ni od kuda sa strane, koji bi ga otudio od njegovog iskonskog izvora. Srbin je bio “vazda čist i samo svoj, on beše samo Srbin”. Vidjeli smo da je kalendar “Srbobran” uvjeravao svoje čitatelje da su Srbi podarili svijetu, u početku njegova civiliziranog života, najvažnije izume (plug, kosu, srp, čekić, itd.). Isto tako htio je probuditi ponos kod srpskog seljaka da je u srpskom narodu svaki vrijedan kulturni izum brzo osigurao budućnost. S velikim oduševljenjem kalendar je popratio četristotu obljetnicu prve tiskare u Slavenu, obodske tiskare iz 1493. godine.²⁶

U razvijanju svijesti kod srpskog naroda u kalendaru “Srbobran” se pazilo na svaki detalj. Prvi svjedok te svijesti, kad se uđe u nečiju kuću, jest slika. Tu postoje stotine preporuka koje su uglavnom usmjerene na motive iz srpske povijesti: “Sveti Sava blagoslivlja Srpčad”, “Miloš Obilić na Kosovu”, “Seoba Srba”, “Crnogorsko „mačevanje””, “Guslar na zboru”, “Majski sabor” i dr. Kalendar “Srbobran” je zagovarao da se kupe oleografije poznatih srpskih slikara (npr. Paje Jovanovića, Uroša Predića), koje je izvanredno uspješno radio srpski trgovac Petar Nikolić iz Zagreba. Širi slojevi, osobito malo građanstvo, moglo si je priuštiti ove reprodukcije, koje su imale važnu ulogu u nacionalnom osvješćivanju baš u jeku ovoga procesa. Posjednik takve slike, ne samo da se je legitimirao, nego je živio u uvjerenju da i sam stvara veliko djelo.

Važan dio kulturne baštine u širenju nacionalne svijesti bila je i srpska narodna pjesma. Ona je za ljude oko kalendara “Srbobran” izraz narodnoga genija. Svaka knjiga ove nacionalnomislijske edicije obiluje mnoštvom narodnih pjesama. One su bile najdublje duhovno štivo na kojem se odgajao, ne samo seljak, nego i intelektualac, kako nam to svjedoče toliki pisci iz kruga Srpske samostalne stranke. Narodnu pjesmu, uz to, ljudi koji pretendiraju baviti se poviješću, ozbiljno uzimaju kao vjerodostojan povijesni izvor. Od

tuda beskrajni pozivi na narodne pjesme i citati iz njih, da se dokaže veličina pojedinca, a po njemu i genij naroda, da se istaknu sve ljudske vrline i kreposti, prije svega odanost pravoslavnoj vjeri.²⁷ Kalendar "Srbobran" je također objavljivao i razne narodne pripovijetke, a sve su imale isti cilj: moralno odgajati i nacionalno osvješćivati (pri tome su priče o Nasradin-hodži također srpske priče).

a) Srpska državna ideja, posrbljavanje hrvatske kulturne baštine, "ugroženost", ime

Već samo površno prelistavanje kalendara "Srbobran" pokazuje da je sve u njemu natopljeno srpskim nacionalnim osjećajem. Ako se odlučimo na malo dublju analizu sadržaja, vidjet ćemo da je u njemu, ne samo sve podloženo učvršćivanju svijesti o jedinstvu sa Srbima izvan Monarhije, nego da je političko ujedinjenje svih Srba onaj krajnji cilj prema kojem se teži. Velikosrpska ideja je temeljna misao vodilja misije radi koje je pokrenut kalendar "Srbobran". Sve njegove ilustracije, najveći broj članaka i pjesama služe tome cilju. Fotografije, počevši od korica, su u službi velikosrpske ideje, i prikazuju, uz vrlo rijetke iznimke, samo one motive i ljude koji služe nacionalnoj koncentraciji. Tu su slike srpskog kralja Aleksandra i kraljice Drage, njihovih svatova, srpskih ministara i državnika (Pašić, Taušanović), srpskih vlada, srpskih književnika, umjetnika, znanstvenika, dobrotvora, srpskih generala, afirmiranih srpskih časnika u ruskoj vojsci, srpskog državnog ordenja, srpskih crkava i manastira kako po Hrvatskoj, tako i po Srbiji i Bosni, srpskih crkvenih dostojanstvenika, prikazi srpske narodne nošnje (među kojima i one iz okolice Dubrovnika i Boke), važnih srpskih zgrada (Dom sv. Save u Beogradu, zgrada okružnog načelstva u Nišu, srpska gimnazija u Novom Sadu i Karlovcima, srpskog paviljona na izložbi u Parizu 1900.), slike crnogorske vojske za ručkom i na vježbama, crnogorskog kneza Nikole s obitelji, slike srpskih muzejskih starina (čaša carice Milice i pehar cara Lazara npr.), slike stranaca zaslužnih za afirmaciju srpske ideje u Europi (npr. Josef Holeček), slike carskih smotri ruske vojske, ruskih crkava, ispovjednika ruskog cara Aleksandra III. Od habsburške kraljevske kuće donesena je samo slika pokojne kraljice Elizabete (kalendar "Srbobran" za 1899.), te posjet Franje Josipa srpskoj pravoslavnoj crkvi 1895. Od slika "neutralnog" sadržaja donesena je slika burskih vođa (a i ona zato što su samostalci bili izrazito antibritanski orjentirani), te slika Uroša Predića "Isus vraća vid slijepcu". U kalendaru "Srbobran" nema niti jedne slike koja prikazuje bilo kakvu hrvatsku kulturnu ili prirodnu znamenitost (osim Plitvičkih jezera, ali i ona zato što se smatraju "srpskim"). Još ćemo jednom ponoviti: u kalendaru "Srbobran" se ničim ne nastoji buditi domovinski osjećaj Srba prema Hrvatskoj.

Za samostalce kao vođe srpskog naroda, koje po kalendaru "Srbobran" odgajaju srpski narod, ne samo da nema u Hrvatskoj znamenitosti vrijednih spomena, nego nema ni hrvatskog naroda. Jedna od statistika u ovom kalendaru trojako dijeli "Crkvene poglavice u opsegu Srpstva": na poglavare "Srba pravoslavnih" (pa nabraja sve episkopije koje su u okviru Karlovačke mitropolije, Bukovačko-dalmatinske mitropolije, Dabro-bosanske, zatim crkvene poglavare u Srbiji, Crnoj Gori, na Kosovu i u Makedoniji), "Srba muhamedanaca" i "Srba katolika" (pa su sada kao Srbi navedeni uvijek napadani Strossmayer i Stadler, te Posilović i Buconjić, kao i poglavar "Srba unijata" Julije Drohobecki).²⁸ Ponekad su ti poglavari "poglavice katolika sugradana pravoslavnih Srba i Srba katolika".²⁹ Kao što vidimo, samostalci koji uređuju najčitaniju knjigu u srpskom narodu, na sve mo-

guće načine se domišljaju samo da ne spomenu kako u Hrvatskoj ima i Hrvata. Prema podacima koje je srpski čitatelj mogao saznati iz ove svoje glavne informativne knjige, 1890. u Hrvatskoj je živjelo 2 186 410 duša, “a od njih su bili:

567 443 pravoslavni Srbi

1 354 276 katolici, koji govore srpski (“racki”) i hrvatski

117 493 Nijemci

68 794 Mađari

27 521 Česi

20 987 Slovenci

13 614 Slovaci

3 606 Ruteni

12 676 drugi narodi”.³⁰

Dakle, tu su svi samo nema Hrvata. U Dalmaciji ih također nema. Od 527 426 stanovnika 100 506 su pravoslavni Srbi “a ostalo su skoro sve sami katolici, od kojih je velik dio srpske krvi i porijekla”. No, pisac je ipak svjestan da se “od njih samo manji dio osjeća Srbima”. U Bosni i Hercegovini su svi “izuzevši Cigane, ‘Španjole’, nešto Turaka, Arnauta itd., po krvi Srbi”.³¹

Naravno da su onda i sve zemlje u kojima Srbi žive “srpske zemlje”. Kako je hrvatsko ime bilo jedino prirodno ime oko kojega se provodila nacionalna integracija hrvatskog naroda i zemalja, u kalendaru “Srbobran” se na svakom koraku to ime nastoji izbjeći, negirati. Uvijek se ističu pokrajinska imena, a kad se ipak rabi pojam “Hrvatska”, onda se u zagradi stavljaju krajevi koji je čine: “Banija, Lika, Krbava i Primorje”, pri čemu se hrvatsko ime želi svesti na puki zemljopisni pojama. Pri tome su i Lika i Banovina i Krbava “srpske zemlje”, a najznamenitiji kraj u njima, Plitvička jezera, su “najromantičnija jezera ne samo u Srpstvu, već i u čitavom svijetu”.³² Srpska samostalna stranka je na mnoge načine okretala oči srpskog naroda u Hrvatskoj prema Srbiji. Naglašavajući srpsku državnu ideju na području Hrvatske, ona je okretala i poglede Srbije prema hrvatskim zemljama i prema njima usmjeravala njene agresivne pretenzije. Bilo je doduše vremena kada su mnogi u kalendaru “Srbobran” i drugim srpskim izdanjima izražavali, ne samo nestrpljivost, nego i prijekor nad Srbijom, koja bi morala biti svjesnija svoje zadaće. Svojatanje hrvatskih zemalja, hrvatske kulture, hrvatskog naroda, bučno se zagovaralo u cjelokupnoj izdavačkoj djelatnosti Srpske samostalne stranke. Kalendar “Srbobran” svakako je u tom smislu u srpskom narodu ostavio najviše traga.

Osim svih hrvatskih zemalja i gotovo cijelog naroda, s iznimkom tek malih ostataka koji su se skupili na otocima, u kalendaru “Srbobran” posrbljena je i hrvatska kulturna baština i njezini stvaratelji. Nositeljima velikosrpske ideologije u Hrvatskoj posebno je stalo srpski narod uvjeriti da je Dubrovnik srpski, da su Dubrovčani Srbi, da su Gundulić, Bošković Srbi, da je Relković Srbin. Za dokazivanje srpstva Dubrovnika trebalo je osobito iskoristiti dane otkrivanja spomenika Ivanu Gunduliću u lipnju 1893. Izvješće, prepuno otužne patetike, napisao je Sima Lukin Lazić.³³ Pri tome si je dopustio i očigled-

ne laži: "Podizanje Gundulićeva spomenika Srbin je zamislio, a izradio ga Srbin vajar, Ivan Rendić. Spomenik je podignut trudom i novcem srpskim", iako su ga opsjeli Hrvati "prisvajajući ga samo za se, k'o da su ga od čaće naljedili",³⁴ pisao je "Sima" želeći svoje čitatelje uvjeriti u srpski karakter Dubrovnika.

Ovdje želimo istaknuti jednu činjenicu koja je veoma karakteristična za Srpsku samostalnu stranku, a nazočna je u svim djelima što su izašla iz pera njezinih pisaca, pa tako i u kalendaru "Srbobran". Svugdje se smatra spomenute i nespomenute kulturne stvaraocice Srbima na temelju načela da vjera ne određuje naciju nego jezik. Ali, Srpska samostalna stranka, u svim svojim izdanjima koja se tiču odnosa Hrvata i Srba, odnosno katoličanstva i pravoslavlja, i koja govore o unijaćenju, katolike smatra Hrvatima, a pravoslavne Srbima. Kad žele naglasiti netolerantnost katolika prema pravoslavcima, onda to nije međusrpski nego hrvatsko-srpski spor. U tom je odnosu katolik (= Hrvat) uvijek agresivan. I u kalendaru "Srbobran" želi se naglasiti raznim prilozima kontinuitet te agresivnosti i neprijateljskih poriva Hrvata prema Srbima sve do suvremenih dana. Osim što su veliki po svojoj povijesti, svojem kulturnom doprinosu, u kalendaru "Srbobran" i drugim izdanjima Srpske samostalne stranke, Srbi su veliki i po svojoj patnji. Prikazivanje vlastite ugroženosti i tuđe agresivnosti, najistaknutija je značajka djela srpskih samostalaca. I u kalendaru je ugroženost trajni osjećaj u kojem se odgajalo srpski narod. Dubrovnik je uvijek srpski i Dubrovčani su uvijek Srbi, ali to iznenada prestaju biti kad treba pokazati kako su Srbi kroz svu povijest patnici. Klasičan je u tom smislu primjer knjiga episkopa Nikodima Milaša "Pravoslavna Dalmacija" u kojoj je on marljivo pobrojao "zlodjela" Dubrovčana nad Srbima za koja su im "pape slale svoje bule s blagoslovom i blagodarnošću".³⁵ U kalendaru "Srbobran" često se citiraju i knjige Manojla Grbića "Karlovačko vladikaštvo", da se pokaže kako su Hrvati proganjali Srbe. Dakle, iako će se rado pohvaliti s velikim stvaraocima katoličke vjere, ili muslimanima, kao Srbima, ti katolici i ti muslimani odjednom prestaju biti Srbi i promiseću se u neprijatelje Srba kad su u pitanju međukonfesionalni odnosi. "Srbe su na jednoj strani Turci turčili i gonili, a na drugoj Latini dočekivali i latinili." Sami autori ovakvih ideologijom natopljenih priloga smatraju da je promjenom vjere promijenjena i narodnost, i od tuda silan napor da se dokaže da su "Šokci" u Slavoniji i Srijemu, i Bunjevci u Lici i Bačkoj prvotno pravoslavci, smatrajući da je time dokazni postupak za njihovo srpstvo završen. Od tuda se razliježe i onaj silni pljesak nad prijelazom 1 600 Santovčana (13. ožujka 1899.) na pravoslavlje. "Tanane djevice - do juče Šokice a sad pravoslavne Srpkinjice - prve kolo povedoše", potvrđuje pisac uvjerenje da je pravi "ovejani" Srbin samo onaj tko je pravoslavac.³⁶

Kad se želi pokazati brojnost srpskog naroda, onda su i katolici Srbi. Ali kad se govori o pokušajima unijaćenja, a to je neprestana tema samostalaca, onda su samo pravoslavci Srbi. Opisi ovih događaja morali su uvijek biti tako dojmpljivi, da se mogu zapamtiti i uvijek, kako piše "Srbobran", "s kamatama" tražiti zadovoljština. "Rimski kaluderi, u to vrijeme silni, a potpomagani od državnih vlasti, potiskivali su sveštenstvo našeg naroda, a nastojali su da narod srpski otuđe od pravoslavne vjere i da ga pounijate i porimolantine. To je ono teško doba... kad su naše sveštenike batinali, u tamnice bacali, čak i za jasje vezali..." Franjevački samostan u Cerniku bio je "tvrđa iz koje se pucalo na naš na-

rod". Hrvatski sabori su donosili zakone po kome su samo katolici mogli imati zemljište, pa su "srpski" plemići Jankovići, Pejačevići, Kraljevići, "da sačuvaju svoja dobra, napustili vjeru pravoslavnu i polatinili se".³⁷ Pisac ovoga priloga je kobaški paroh Jovan Jovanović, samouki povjesničar, čije priloge iz knjige "Povjesnica srpskog naroda u Slavoniji" kalendar "Srbobran" često citira jer vrve od primjera urođene katoličke netrpeljivosti. Naravno da se pri tome revnom parohu nije javljalo zagonetno pitanje od kuda tolika imovina pravoslavne crkve u Hrvatskoj, u tako netolerantnoj katoličkoj sredini, koju je stekla u relativno brzo vrijeme. Pisac je imao svoju viziju, on ju je prenio u kalendar "Srbobran", kojemu su baš ovakva štiva trebala za misiju koju je imao: razvijati kult ugroženosti kod Srba. Svi prilogi, koji pretendiraju na istraživanje prošlosti, vrište od nepravdi koje da su nanesene Srbima kroz povijest. Pa i crkvena politika Josipa II. prikazana je kao antisrpska. Na svojim putovanjima car se tobože zanimao samo za to "koliko je uspjelo ponjemčivanje i katoličenje srpskog naroda".³⁸

Pravi stručnjak za izazivanje ovakve vrste osjećaja bio je Sima Lukin Lazić. Do mučnine sladunjavom patetikom on sad slavi Srbina "koji nadvisuje nebesa", sad pak Srbina "uzvišenoga mučeništvom bola bezgraničnoga".³⁹ Stupci kalendara "Srbobran" puni su pogažene "nejači srpske"; u njima od užasa "propišta mlijeko majčino" i "duša propišta bolom nadzemaljskim". Ni zemlja ne može više primiti srpske žrtve pa ih izbacuje "i hrani nesitu zvjerad plemenitim sokovima srdaca srpskih".⁴⁰

S druge strane, osnovna karakteristika Lazićevoga djelovanja bila je mržnja na sve što je katoličko i hrvatsko. U tome nije imao ne samo ograničenja, nego je gubio i zdrav razum. On je i u spaljivanju posmrtnih ostataka Svetog Save vidio "prste ježuvita", jer je trebalo pobuniti Srbe u vrijeme žestokih sukoba s Turcima oko Siska. Istina na takvo objašnjenje toga događaja potaknuo ga je Nikola Begović, karlovački protopop.⁴¹

Koliko god "ugroženost" bila draga tema srpskih ideologa i njome hranili svojeg čitatelja, koliko god ona postala nacionalna filozofija Srpske samostalne stranke, ona ima nasdave blagotvoran utjecaj. Ona ne potiče negativne osjećaje povlačenja, nego stvara suprotne osjećaje nade i nadmoći, svijesti o misijskom poslanju naroda. Društveni i politički položaj Srba u Hrvatskoj, njihova gospodarska moć, koju su organizirali samostalci, s bankama, gospodarskim društvima, političkim strankama i glasilima, probudili su svijest koja je "ugroženost" koristila kao ispriku za agresivnost. Da zaista položaj Srba u Hrvatskoj nije tako dramatičan, kao što nam se želi prikazati, pokazuje ne samo istraživanje stvarnosti, nego promaknu kao dokazi i priznanja iz pera i onih koji su najgorljiviji zagovornici kulta "ugroženog Srbina". Takve primjere nalazimo i u kalendaru "Srbobran". Prema sjećanju "Cvetka", poslije knjige Ante Starčevića "Ime Serb", stvoreno je u Zagrebu društvo "Zvezda". U to vrijeme u gradu je postojala tek "pravoslavna općina". Kada se nakon 30 godina vratio u Zagreb, "Cvetko" je vidio mnoge stečevine koje svjedoče o afirmaciji srpstva. "Tu i nehotice osjetih da se centar austro-ugarskih Srba premiješta u Zagreb".⁴² Ovaj nam izvor pokazuje da je buđenje nacionalne svijesti proces, da se ona, u 60-im godinama tek "pravoslavna općina", u 90-im razvila u srpsku zajednicu, čija je snaga narasla do te mjere, da je ovaj pronicavi promatrač shvatio da se centar Srba u Monarhiji premiješta iz Novoga Sada u Zagreb. A to se moglo dogoditi samo zbog toga što Srbi u Hrvatskoj nisu bili ni u čemu diskriminirani, a ponajmanje izvrg-

nuti genocidu, kako tvrdi srpska historiografija, napose dr Vasilije Krestić. Drugi svjedok narasle moći Srba je sam Sima Lukin Lazić, najgorljiviji propovjednik mita o “ugroženom Srbinu”. Na posveti Srpske štamparije on je nabrojao stečevine Srba samo u Zagrebu: “Danas imademo - reče govornik - osim srpske opštine, srpske crkve, srpskog pjevačkog društva i lista ‘Srbobrana’, mi Srbi u Zagrebu i ono što se... ostvarilo rodoljubivim žrtvama srpske opštine, a to je srpska vjeroispovjedna osnovna škola. Pa onda imamo Srpsku čitaonicu, pa Dobrotvornu zadrugu zagrepskih Srpkinja, pa Internat za srpsku žensku djecu (koji se osniva) a imaćemo, ako Bog da, i Srpsku višu djevojačku školu. Onda još imamo i Društvo za pomaganje siromašnih Srba đaka na zagrepskom sveučilištu, pa Udruženje srpske trgovačke omladine, pa ni Srpska banka nije baš malenkost, a bogme ni Savez srpskih zemljoradničkih zadruga i Centralna kasa srpskih privrednika nisu mačji kašalj. Pa imamo još i svoju srpsku cinkografiju, pa srpsku litografiju pa evo i svoju srpsku štampariju, koja nas je danas oko sebe okupila, a ova opet rodila je i kalendar ‘Srbobran’, koji je moćan krčiput srpske misli u narodu. Najzad, osim lista ‘Srbobrana’, imamo još i čika Jovin ‘Neven’ za Srpčad i ‘Privrednika’ za naše zemljoradnike i ostale privrednike, pa eto imate i ‘Vrača Pogodača’. A u tom kratkom vremenu ubacilo se u narod hiljadama srpskih knjiga (ja sam sam za ne pune dvije godine rasturio 31 hiljadu svojih knjiga, a drugi još više).”⁴³ Prema tome ove su činjenice dovoljan razlog da se ne povedemo za srpskim tiskom 19. stoljeća, za kojim se kasnije sluganski povelu srpska historiografija 20. stoljeća, proglašavajući Srbe u Hrvatskoj diskriminiranim, čak do genocida ugroženim.

U pjesmama kalendara “Srbobran” sve se ori od bojnih trubli. Pjesnici su stalno u stavu “na gotovs”, uvijek u nekom nervoznom, megdandžijskom stanju duha, kao da je ratno stanje prirodno stanje duha. Aleksa Šantić poručuje “Nesrbima”:

“Podižite sile vaše
Mi se toga ne bojimo!
Na poljima od megdana
Više slave mi brojimo.”⁴⁴

Čitajući te pjesme dobiva se dojam kao da cijeli narod stalno živi pod uzburom od najsitnijeg djetinjstva do najdublje starosti, pripremajući se za boj. Kad je Miraš “junačina ljuta, stara” dobio na dar od knjaza jatagan, dočekao ga je sinčić kod kuće.

“I kad stiže svome gnjezdu,	Zakliktalo Srpče malo
pred njega se orlič vinu:	I blisnu mu radost s lica,
Pa zaklikta: ‘Mili babo,	Pa poteže slabom rukom
Daj to noža tvome sinu!’	Mač babajkov iz korica.”

A otac ga ponosno gleda i sve mu se želje u jednu slijevaju:

“Želi junak da mu Srpstvo
Od patnje se već iskupi.
Želi da i ovaj novi handžar,
Na dušmanu svom - istupi.”⁴⁵

Ovo ispreplitanje veličine i veličine u patnji, najbolje se može vidjeti u uzgajanom kosovskom mitu. Kosovska bitka, o kojoj se ne zna pravo je li srpska vojska bitku dobila ili izgubila,⁴⁶ ulijeva nepokolebljivo povjerenje u budućnost upravo radi toga što svjedoči o snazi poraženog. Prema viđenju samostalaca, koje su i preko kalendara "Srbobran" zagovarali, sva povijest srpskog naroda od toga je trenutka išla za tim da se nadide tragedija koja se na Kosovu dogodila. Tako je bitka na Kosovu pretvorena u mit o snazi poraženoga, iako je egzistencija Srba bila tim porazom ugrožena.

I u kalendaru "Srbobran" kroz sve se potiče "plamen svete osvete" za Kosovo. Vrhovni ideal koji se čitatelju stavlja na srce, jest da se "pokaje Kosovo". Slike patnji i mučeništva najbolja su odgojna metoda, kojom se stvara budući "kosovski osvetnik":

"Kao snoplje pokošeno	A s noževa obagrenih
Srpske glave leže,	Krv se srpska puši,
Sa ognjišta razorena	Kao magle kad zaguste
Jauk se razleže.	U jesenjoj tmuši.

A kroz magle nejač pišti,

Jauče kukavna:

- Zar ne čuješ, zar ne vidiš

Srbadijo slavna?"⁴⁷

Kosovski mit stvorio je jednog učitelja svih prošlih, sadašnjih i budućih generacija - to je guslar. On je u kalendaru "Srbobran" veoma cijenjena osoba, što pokazuje i činjenica da je stalno na koricama kalendara. Gusle su simbol i sredstvo u borbi. "Slijepi guslar" je onaj koji nadživljuje vjekove i pripravlja dan osvete.

"I iz mrtvih vitezova	Kroz vekove strašne tame
Slepi Guslar kroči,	Danju noću hodi,
Mrak kosovski sklopio mu	Peva slepi o Kosovu,
Usahnule oči.	Peva o slobodi..." ⁴⁸

No, "pokajanje Kosova" nije samo inspiracija za pjesnike. U interpretaciji kalendara "Srbobran" to je misao koja obuzima svakog Srbina, pa naravno i srpskog kralja i crnogorskog kneza i srpskog mitropolitu. Izvješće o sastanku dvojice vladara 28. lipnja 1896. u Beogradu o tome svjedoči. "Prvi korak knežev bio je - u sabornu crkvu, na parastos kosovskim junacima, gdje je mitropolit Mihailo izgovorio besjedu, pozvao oba vladara da udvoje svoje zajedničke molitve, da ih ujedine sa molitvama srpskog naroda, ne bi li im Bog pomogao: da pokaju tužno Kosovo, da uvećaju snagu njihovih država, te da robujuću braću oslobode."⁴⁹

U ideološkoj strukturi samostalaca samo ime Srbin zauzima posebno mjesto. Ono je samo po sebi vrijedno čašćenja. "Među dužnostima prva ti je čuvati, braniti i ljubiti svoje lepo, pošteno i čestito ime Srpsko. Srpsko nam ime ostaviše čisto i neokaljano u amanet naši stari, koji su rad imena svoga potocima krvi prolili u besprimernom naporu i velikoj borbi s neprijateljima imena srpskog."⁵⁰ Bilo je pokušaja da se ime "Srbin" interpretira pogrdno. Najdalje je u tome otišao Ante Starčević, koji je, pozivajući se na tumačenje Konstantina Porfirogeneta, izjednačio ime Srbin sa servus, rob, oduzimajući mu tako narodno značenje. No samo u svjetlu ideoloških pretjerivanja možemo razumjeti to-

liku očaranost nad samim imenom, kako je hoće u svijest ucijepiti svojim čitateljima kalendar "Srbobran". Nad njim se upravo meditira, ono je predmet obožavanja.

"Ime srpsko - Srbe brate, Ljubi, grli, poštuj ime,
Ime slatko Srbu drago - Njim se diči, njime krasi,
To je biser skupoceni, Muči s', bori i ne kloni,
Najveće nam naše blago. Da ti s' ime ne ugasi!"⁵¹

Srpstvo je nešto mistično, nadnaravnog podrijetla. "Veliki duh Srpstva izljev je najviše milosti božje. Duh Srpstva sjeme je besmrtnosti na zemlji..." U svojem klanjanju srpskom imenu pisac lako spoznaje "da ima naroda nad narodima, i da pod nebom nema naroda nad tobom, srpski rode moj". Dapače, "gdje god ne nastavaš ti, Srbije moj, ne nastava tu ni onaj životvorni duh uzvišenosti". Svi narodi imaju samo velike pojedince, ali "nigde nema naroda, koj bi upored sa narodom srpskim smio da se pohvali 'Ja sam sav velik!' A sve što je u Srpstvu najveće i najviše, to je baš ono cijelo njegovo, to je - narod srpski. Najuzvišenije tvorevine Srbinove tvorevina su naroda srpskog", kojima je zadužio čitav svijet. "Plemeniti narod srpski, prožman u krv i kost duhom Srpstva, stvarao je djela besmrtnička, da im se divi sav rod čovječiji za sve vjekove." Siromašni svijet je jedva dočekao darove kolektivnog Prometejskog duha, koji "kao velikodušni bogataš... izdašnom milostinjom rasipa svoje bogatstvo na pretek. I dragocjene stečevine srpskog naroda postadoše plijen grabeža opšteg, a on jednako stvaraše i gomilaše sve nova i nova bogatstva svoja, i poklanjaše ih nemilice ubogim i nebogim. A odvajajući od veličine svoje bogate darove cijelome čovječanstvu, ne osiromaši, no bivaše sve bogatiji, a sve veći i veći".⁵² Najuzvišenije što se pojavilo u cijelom Svemiru je Srbin. "Ima zvijezda nad zvijezdama, ima naroda nad narodima, ima slave nad slavom. A sve što je slave zemaljske - prašina je prema onoj slavi najvišoj. I ta slava najviša ne može se ni blagom kupiti, ni prijevarom zadobiti, ni silom osvojiti. Za dostajanje najviše slave valja se roditi i valja biti - savršen. A biti savršen, znači biti - Srbin. A da budeš Srbin, valja se roditi Srbinom. A najviša je slava, slava nad slavom: biti - Srbin."⁵³ Doduše, postoji tamo neki "Bog Gospod", ali termini kao "samonikli Srbin" u ovako patetičnim odama srpstvu, kojima se odgaja srpskog čovjeka, kao da tom Bogu oduzimaju naziv Tvorca svega. "Veliki duh Srpstva, sazdan da sazda, sazdao je životnom svojom moći samoniklu svoju crkvu srpsku (istaknuo S.L.L.) na zemlji i svoju vjeru srpsku (istaknuo S.L.L.) u srcu."⁵⁴

Srpski narod je kao narod narod Providnosti. Kao što je u početku, nakon Adamova grijeha, Bog obećao Spasitelja, Stvoritelj sada ima novi plan, jer prvi, sa samim Božjim Sinom, očito nije uspio. "Evo dajem rodu čovječjem novoga iskupitelja. Tamo na razmeđu međ Istokom i Zapadom postavim na ugled narodima narod moj srpski. Rasadih tamo najljepši svijet svoje milosti, Srpstvo, da bude svjetlo od svijeta svim narodima... I evo hoću da prinesem spasenju roda čovječjeg žrtvu čistu i najvišu. Odabrah najčistiji alem u riznici čovječanstva, odabrah sjaj plemena Srbinova, da ga prinesem na žrtvu novog iskupljenja... Pet stoljeća neka caruje nad Srpstvom divlja noć iskušenja. Pet stoljeća mučicu ga na raspeću među životom i smrću, da ga obučen u besmrtnost. A kad Srpstvo plati i posljednju ucjenu iskupljenja, tad ću ga uvesti u carstvo i poveću ga iz sile u silu, iz slave u slavu."⁵⁵ Tako Bog. Nije ovo jedini primjer do bljutavosti slatkaste patetike u kalendaru "Srbobran", u kojem izgleda da ni Bog ni srpski sveteći na nebu nemaju dru-

goga posla nego obnoviti srpsko carstvo. Treba dopustiti svačijoj mašti slobodu, pa i ovo nacionalnih narcisa. Ali, valja upozoriti da je ovakva literatura imala odgojnu misiju, da je stvarala vrijednosne norme, oblikovala svjetonazor. Koliko god se ovo proglašavalo samo (lošom) pjesničkom figurom, ono što je i kako je pisao Sima Lukin Lazić davalo je srpstvu božanski pečat. Njegova očaranost nacionalnom idejom, srpstvom, graniči sa blasfemijom. Njegova meditacija nad slavom srpstva u njemu budi pobožnog vjernika: "I ja obeskapljenom glavom gologlav pristupam svetim grobovima mojih praotaca, i u dnu srca čuvam svijetlu uspomenu Srpstva toga velikoga, i vjerujem u nj kao u Boga Svemogućega."⁵⁶

Naravno da je u usporedbi s ovakvim Srbinom sve neznatno. I u kalendaru "Srbobran" i u listu "Srbobran" postoji sklonost sve srpsko stavljati u svjetske okvire i odatle izvoditi gotovo rasnu nadmoć Srba. Iz jednog primjera da postoji neki pastir Miloš, koji čuva 4000 ovaca i svaku zna po imenu, ili drugi neki čovjek koji je znao reći koji je svetac bio koji dan prije deset godina, i koji će za deset godina na koji dan pasti, dovoljni su da pisac u kalendaru "Srbobran" zaključí kako to pokazuje "da u srpskom narodu nema pljeve kao drugdje, već da je sve samo čisto previjano zrno".⁵⁷

Nema valjda nezahvalnije teme nego uspoređivati koja majka iz kojega naroda ima veću majčinsku ljubav. U lektiri koja se nudi u kalendaru "Srbobran" srpskom narodu, majka Srpkinja nadmašuje ljubavlju prema djetetu sve druge majke, jer "ni jedna majka ne može to, što može Srpska majka, ni jedna i ne učini to što učini Srpska majka... Po narodnoj pesmi ona ga (tj. svoje dijete - M.A.) umiva ladanom vodicom, oblači ga u tananu košuljicu, hrani ga mlekom i hlebom, uspavljuje ga pesmom i tepanjem. Zatim mu ređa imena velikih i slavnih Srba, uči ga da taki bude i da je gotov umreti za krst časni i slobodu zlatnu, govori mu da se drži pravde Boga istinitog, i da ne zbori ni po babi ni po stričevima. Ako dođe vreme da se mora mreti, pa ako deca u svetom boju popadaju, majka je onda tvrda srca i ne pušta ni suzice... Ta zbilja su naš plemeniti narod održali njegovi div-junaci, ali te div junake su rodile i odnegovale srpske majke. Njihova je to zasluga, pa pred njima kapu dole moj čestiti Srbine!... Blago tebi Srbine kad te rađa i ne guje taka majka, a blago i tebi Srpkinjo majko kad radaš Srbina. Blago tebi Srbine što si Srbini!"⁵⁸

Zaključak

U razgranatoj izdavačkoj djelatnosti Srpske samostalne stranke u posljednjim desetljećima 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća, uz list "Srbobran", najvažnije mjesto zauzima "Srbobran - Narodni srpski kalendar", kojega je u Zagrebu izdavala Srpska štamparija. Kalendar je zastupao program Srpske samostalne stranke i bio sigurno najčitanija knjiga koju je ona izdavala. Tiskan je u 40 000 primjeraka, što znači da ga je mogla imati svaka 3.-4. srpska kuća. Kalendar je pisan jednostavnim, laganim stilom, razumljivim i najširem sloju - seljaštvu, kojemu je prije svega i namijenjen. S ovom činjenicom kalendar "Srbobran" dobiva na značenju i zaslužuje posebnu pozornost, jer je bio moćno sredstvo kojim se utjecalo na oblikovanje nacionalne svijesti, vrijednosnih normi i svjetonazora Srba u Hrvatskoj. Od svih srpskih kalendara koji su se tada pojavili, prema općem uvjerenju, kalendar "Srbobran" je bio "najsrpskiji". Samostalci su njime uspješno širili na tlu Hrvatske velikosrpsku ideologiju u kojoj temelj čini težnja za ujedinjenjem pod

Srbijom svih tzv. srpskih zemalja (u koje spadaju između ostalih: Slavonija, Srijem, Dalmacija, Lika, Banovina, Kordun, Bosna, Hercegovina), posrblijevanje sve hrvatske kulturne baštine i hrvatskog naroda, te širenje kulta "ugroženog Srbina". U isto vrijeme srpskom narodu se krajnje nekritički predstavlja povijest, kao povijest najvećeg, najmoćnijeg naroda, koji je naselio današnje ruske zemlje, Poljsku, Češku, Slovačku, Njemačku, Austriju, Mađarsku, Hrvatsku, Francusku, Španjolsku, Italiju, sjevernu Afriku, Mezopotamiju, balkanske zemlje. U svim ovim zemljama Srbi su osnivali svoja kraljevstva i carstva, Srbi su dali svijetu najvažnije izume, Srbi su dali Rimu najveće careve, Srbi su srušili Zapadno Rimsko Carstvo.

Ovaj kalendar može nam poslužiti i kao koristan izvor obavijesti o stvaranju gospodarske i političke moći Srba u Hrvatskoj u posljednjem desetljeću 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća. U njemu ćemo naći korisne informacije o koncentraciji srpskog kapitala, posebno o povijesti stvaranja moćne Srpske banke, organizaciji Srpskih zemljoradničkih zadruga i drugim ustanovama koje svjedoče o rastućem utjecaju Srba u Hrvatskoj, poput Srpske štamparije i drugih političkih, kulturnih, prosvjetnih i humanitarnih institucija. Iz njega ćemo upoznati mnoge pojedince, koji su svojim dobrotvornim radom pridonijeli jačanju Srba u Hrvatskoj. Jednom riječju kalendar "Srbobran" je koristan izvor za period kada su, zbog izuzetno povoljnoga društvenog i političkog položaja, Srbi u Hrvatskoj preuzeli vodstvo Novom Sadu u političkom, gospodarskom pa i kulturnom životu Srba u Monarhiji. Tada je položen temelj prevlasti Srba u Hrvatskoj, koji je učvršćen u monarhističkoj i dograđen u komunističkoj Jugoslaviji. Ta prevlast srušena je nakon više od jednog stoljeća u Domovinskom ratu.

Der Serbische Volkskalender "Srbobran" (1892.-1903.)

In dieser Arbeit wurde der in Zagreb von der Serbischen Druckerei herausgegebene Kalender "Srbobran" analysiert. Der Kalender vertrat das Program der Serbischen Unabhängigen Partei und war sicherlich das meistgelesenste Buch, das diese herausgegeben hat; er wurde in einer Auflage von 40 000 Exemplaren gedruckt. Der Kalender war einfach, und verständlich für die breitesten Bevölkerungsschichten - in erster Linie für den Bauernstand, für den es auch bestimmt war - verfasst. Mit Erfolg wurde von den Unabhängigen auf kroatischem Boden die großserbische Ideologie vertreten, deren Grundlage das Streben nach der Vereinigung, unter serbischer Vorherrschaft, aller sog. serbischen Länder ist (zu denen unter anderen Slavonien, Syrmien, Dalmatien, Lika, Banovina, Kordun, Bosnien und die Herzegowina zählen), das Serbisieren des gesamten kroatischen Kulturerbes und des kroatischen Volkes sowie die Verbreitung des Kultes des "bedrohten Serben". Gleichzeitig wird dem serbischen Volk die eigene Geschichte auf äußerst unkritische Weise dargestellt, als Geschichte des größten, mächtigsten Volkes, das die heutigen russischen Länder, Polen, die Tschechei, die Slowakei, Deutschland, Österreich, Ungarn, Kroatien, Frankreich, Spanien, Italien, Nordafrika, Mesopotamien und Balkanländer besiedelt hat. In all diesen Ländern gründeten die Serben ihre König- und Kaiserreiche, die Serben haben der Welt die bedeutendsten Erfindungen gewährt, die Serben schenken Rom die größten Kaiser, die Serben haben das Weströmische Reich gestürzt.

Dieser Kalender kann uns als nützliche Auskunftquelle für die wirtschaftspolitische Machtgestaltung der Serben in Kroatien innerhalb der letzten Dekade des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts dienen. In ihm finden wir nützliche Informationen über die Konzentration des serbischen Kapitals, besonders aber über die Gründungsgeschichte der mächtigen Serbischen Bank, die Organisation der Serbischen Agrargenossenschaften und anderer Institutionen, die vom wachsenden Einfluss der Serben in Kroatien zeugen, wie beispielweise die Serbische Druckerei und andere politische und kulturelle Institutionen sowie Bildungs- und Humanitäreinrichtungen. Aus dem Kalender lernen wir viele Einzelpersonen kennen, die durch ihre Wohltätigkeitsarbeit zur Stärkung der Serben in Kroatien beigetragen haben. Mit einem Wort der Kalender "Srbobran" ist eine nützliche Informationsquelle für den Zeitraum als die in Kroatien lebenden Serben, dank ihrer besonders günstigen gesellschaftspolitischen Position, Novi Sad die Leitung des politischen, wirtschaftlichen und auch des kulturellen Lebens der Serben innerhalb der Monarchie entzogen. Zu dieser Zeit wurde der im monarchistischen Jugoslawien gefestigte und im kommunistischen ausgebaute Grundbaustein der serbischen Vorherrschaft in Kroatien gelegt. Diese Vorherrschaft wurde im Heimatkrieg nach mehr als einem Jahrhundert zerstört.

Bilješke

¹ Višnjic, "Srpski kalendari u Zagrebu", u: *Prosvjeta - Narodni srpski kalendar za godinu 1995.*, str. 51.

² V. Krestić, *Istorija Srba u Hrvatskoj i Slavoniji 1848-1914*, Beograd 1992., 318.

³ Da eventualnom čitatelju uštedimo trud, kalendar "Srbobran" će naći u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, a signatura je 53 903.

⁴ S. Miličević, "Kako da se pomoge naš seljak i zanatlija", u: *Srbobran - Narodni srpski kalendar* (dalje: *kalendar "Srbobran"*) za 1896, Zagreb 1895., str. 80-94.

⁵ Više o ovom važnom pothvatu v. R. Kovačević, "Srpsko zemljoradničko zadrugarstvo na teritoriju Austro-Ugarske", u: *Zbornik radova o povijesti i kulturi srpskog naroda u SRH*, knj. 2, Zagreb 1989, str. 135-214.

⁶ *Kalendar "Srbobran"* za 1899, Zagreb 1898, "Zemljoradnička zadruga", str. 122-130; *kalendar "Srbobran"* za 1903, Zagreb 1902, "Glavna načela i korist zemljoradničke zadruge", str. 118-122.

⁷ *Privrednik*, 18.2(2.3)1899,4, str. 123.

⁸ J, "Kosta Taušanović", u: *kalendar "Srbobran"* za 1896, Zagreb 1895, str. 155-169.

⁹ Sima Lukin Lazić (1863.-1904.), novinar. Srpska radikalska vlada ga je poslala u Zagreb kao agitatora srpske državne ideje, da bi pomogao uređivati velikosrpski list "Srbobran", kojega je srpska vlada i izdržavala: v. o tome M. Artuković, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova*, Zagreb 1991, str. 203-204.

¹⁰ Skrećemo ovdje pozornost na knjigu M. Milojevića, *Odlomci istorije Srba i srpskih - jugoslavenskih zemalja u Turskoj i Austriji*, Beograd 1872., koja je sastavljena od najne-

vjerojatnijih izmišljotina, a dobila je nagradu "Srpskog učenog društva" preteče rečene Akademije.

¹¹ Vrač Pogodač (S. L. Lazić), "Kratka povjesnica Srba", u: *kalendar "Srbobran"* za 1894, Zagreb 1893, str. 66. Valja istaknuti da je u slavističkoj znanosti dugo bilo prihvaćeno mišljenje na koje se ovdje oslanjao Lazić. Naime, na jednom mjestu je bizantski pisac Prokopije (6. st.) napisao da su se stari Slaveni i Anti zvali jednim imenom: Spori (). Čeh Dobrovský je smatrao da je ovo iskrivljeno ime za Srbi.

Njegovo mišljenje slijedio je Nijemac Schlöser, a onda i Šafarik, pa je tako dugo vladao uvjerenje da su se svi Slaveni najprije zvali Srbi. Kasnije je to mišljenje sasvim napušteno, ali je postalo oslonac velikosrpske misli koju je najdosljednije zastupao Vuk Stefanović Karadžić.

¹² S. L. Lazić, *Srbi u davnini*, Zagreb 1894, str. 56.

¹³ Hrvatska, 2.11.1893,251, Po srbski; Obzor, 10.11.1893,258, Historijsko razlaganje o Srbstvu u koledaru "Srbobranu". Obzor je "Kratku povjesnicu" tiskao u br. 245-249/1893. bez primjedaba.

¹⁴ Stražilovo, 2.1.1894, 1, Književne beleške, str. 15. Opširniji prikaz polemika Stanojevića i Lazića v. u knjizi Koste Milutinovića, *Studije iz srpske i hrvatske historiografije*, Novi Sad 1986, 178-183; sto godina poslije akademik V. Krestić u svojoj ovdje već citiranoj knjizi doduše kaže za Lazića da je "naivan i smešan", ali njega i samostalce opravdava da su se služili "istim sredstvima koja su primenjivali njihovi politički suparnici iz redova hrvatskih opozicionih stranaka" (str. 319). Vrijedni profesor ne navodi ni jedno djelo nekog hrvatskog autora, kojim bi ovo podkrijepio, jer ne može navesti ništa ni izbliza slično onom što je napisao Sima Lukin Lazić ili npr. također akademik Miloš Milojević.

¹⁵ Branik, br. 5/1895, Jedna žalosna pojava

¹⁶ Vrač Pogodač (Sima Lukin Lazić), *Dvije oskoruše - jedna meni, druga njemu*, Zagreb 1895, str. 27-28.

¹⁷ M. Nedeljković, "Karlovački mir", u: *kalendar "Srbobran"* za 1900., Zagreb 1899., str. 84.

¹⁸ M. Vukićević, "Nemanjića blago", u: *kalendar "Srbobran"* za 1900., Zagreb 1899., str. 63-75.

¹⁹ *Kalendar "Srbobran"* za 1893., Zagreb 1892., "Hajduk Veljko i Čučuk Stana", str. 72.

²⁰ Preobraženski, "Srbine - čuvaj svoje svetinje", u: *kalendar "Srbobran"* za 1902., Zagreb 1901., str. 36-37.

²¹ *Kalendar "Srbobran"* za 1896., Zagreb 1895., "San na javi"; *kalendar "Srbobran"* za 1899., Zagreb 1898., "Sveta gora Atoska"

²² *Kalendar "Srbobran"* za 1902., Zagreb 1901., "Svetosavska slava", str. 73.

²³ Lazić, "Spaljivanje moštiju svetog Save", u: *kalendar "Srbobran"* za 1894., Zagreb 1893., str. 163.

²⁴ *Kalendar "Srbobran"* za 1895., Zagreb 1894., "Carevanje duha sv. Save", str. 67.

²⁵ *Kalendar "Srbobran"* za 1896., Zagreb 1895., "Srbin i pravoslavlje", str. 73.

- ²⁶ Lukin, "Iz slave u slavu", u: *kalendar "Srbobran"* za 1894., Zagreb 1893., str. 101-107.
- ²⁷ S. K., "Srbin i pravoslavlje", u: *kalendar "Srbobran"* za 1896., Zagreb 1895., str. 73.
- ²⁸ *Kalendar "Srbobran"* za 1893., Zagreb 1892., "Crkvene poglavice u opsegu Srpstva"
- ²⁹ *Kalendar "Srbobran"* za 1897., Zagreb 1896., "Crkvene poglavice katolika", str. 59.
- ³⁰ Isto, "Srpstvo - statistički podaci o narodu i zemljama", str. 33.
- ³¹ Isto, str. 36; v. i *Kalendar "Srbobran"* za 1899., Zagreb 1898., "Srpstvo i srpska otadžbina", str. 187; *Kalendar "Srbobran"* za 1901., Zagreb 1900., "Oblasti srpskog jezika"
- ³² *Kalendar "Srbobran"* za 1897., Zagreb 1896., "Plitvička jezera u Gornjoj Krajini", str. 197; *Kalendar "Srbobran"* za 1894., Zagreb 1893., 64.
- ³³ Sima, "Dubrovačka slava - svesrpska slava", u: *kalendar "Srbobran"* za 1894., Zagreb 1893., str. 93-101.
- ³⁴ Isto, str. 99.
- ³⁵ N. Milaš, *Pravoslavna Dalmacija*, Novi Sad 1901., str. 212.
- ³⁶ Bogoljub, "Santovački snovi", u: *kalendar "Srbobran"* za 1900., Zagreb 1899., str. 125-135.
- ³⁷ J.P. Jovanović, "Kruškovac vojvode Dejana", u: *kalendar "Srbobran"* za 1901., Zagreb 1900., str. 150.
- ³⁸ Isto, str. 135.
- ³⁹ S. L. Lazić, "Dvije suze na prikaz dobrome pastiru Jovanu Šorku", u: *kalendar "Srbobran"* za 1893., Zagreb 1892., str. 3.
- ⁴⁰ Isto, str. 9.
- ⁴¹ Lazić, "Spaljivanje mostiju sv. Save", u: *kalendar "Srbobran"* za 1894., Zagreb 1893., str. 166.
- ⁴² Cvetko, "Zvezda", u: *kalendar "Srbobran"* za 1896., Zagreb 1895., str. 114.
- ⁴³ *Kalendar "Srbobran"* za 1899., Zagreb 1898., "Srpska štamparija u Zagrebu", str. 193-194.
- ⁴⁴ A. Šantić, "Nesrbima", u: *kalendar "Srbobran"* za 1895., Zagreb 1894., str. 65.
- ⁴⁵ S. Bešević-Petrov, "Knjažev dar", u: *kalendar "Srbobran"* za 1898., Zagreb 1897., str. 87.
- ⁴⁶ Najraniji izvori ne govore o porazu (izvješće ruskog monaha Ignjatija) nego dapače o pobjedi kršćanske savezničke vojske na Kosovu (Tvrtkova pisma, čestitke općine u Firenzi kralju Tvrtku): R. Mihaljević, "Kosovska bitka", u: *Istorija srpskog naroda*, II, Beograd 1982, str. 43-45.
- ⁴⁷ Dragutin, "Kosovski glasnik", u: *kalendar "Srbobran"* za 1901., Zagreb 1900., str. 108.
- ⁴⁸ D. Ilijić, "Postanje guslara", u: *kalendar "Srbobran"* za 1899., Zagreb 1898, str. 59-63.
- ⁴⁹ *Kalendar "Srbobran"* za 1897., Zagreb 1896., "Vidov-dan u Beogradu", str. 202.

⁵⁰ Preobraženski, "Srbine - čuvaj svoje svetinje", u: *kalendar "Srbobran"* za 1902., Zagreb 1901., str. 41.

⁵¹ Isto

⁵² Sima Lukin Lazić, "Dvije suze na prikaz dobrome pastiru Jovanu Šorku", u: *kalendar "Srbobran"* za 1893., Zagreb 1892., str. 3-4.

⁵³ Isto, str. 6.

⁵⁴ Isto, str. 5.

⁵⁵ Isto, str. 7.

⁵⁶ S.L.Lazić, *Srbi u davnini*, Zagreb 1894., str. 229.

⁵⁷ *Kalendar "Srbobran"* za 1895., Zagreb 1894., "Srpski genije na selu", str. 128.

⁵⁸ *Kalendar "Srbobran"* za 1896., Zagreb 1895., "Srpkinja i njeno obrazovanje", str. 99-100.